

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ЯК СУБ'ЄКТІВ АГРАРНИХ ПРАВОВІДНОСИН

SOME ASPECTS OF LEGAL STATUS OF FARMS AS SUBJECTS OF AGRARIAN LEGAL RELATIONS

Самсонова Я.О., к.ю.н., доцент,
асистент кафедри земельного та аграрного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Кушніренко А.О., студентка IV курсу

Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У науковій статті розглядаються сучасні аспекти правового статусу фермерського господарства як суб'єкта аграрних правовідносин в Україні. Проводиться змістовний аналіз проблематичних питань створення та функціонування даного суб'єкта аграрного виробництва. Незважаючи на те, що нині в Україні велика увага приділяється вдосконаленню та розвитку аграрної політики, деякі питання створення та функціонування фермерських господарств як суб'єктів малого та середнього агробізнесу залишаються відкритими, що негативно впливає на їх розвиток поряд із великими товаровиробниками, зокрема агрохолдингами, які диктують свої умови існування внутрішнього і зовнішнього ринку сільськогосподарської продукції. Наголошується на тому, що на практиці фермерські господарства у своїй діяльності стикаються з багатьма проблемами, які потребують вирішення на законодавчому рівні. У науковій роботі висвітлюється питання створення фермерського господарства, а також деякі аспекти, що пов'язані з набуттям права власності чи користування земельною ділянкою для ведення господарства. З урахуванням аналізу наукової літератури, чинного законодавства та підзаконних нормативно-правових актів визначено етапи отримання земельної ділянки для ведення фермерського господарства. Розглядаються права й обов'язки зазначених суб'єктів аграрного виробництва та їх членів, які передбачені чинним законодавством. Зазначаються особливості та недоліки державної підтримки фермерських господарств через Український державний фонд підтримки фермерських господарств, яка натеper не ефективна та стримує розвиток фермерства через відсутність належного захисту з боку держави. У статті досліджується нормативно-правова регламентація діяльності фермерських господарств, вказуються недоліки законодавчих положень та пропонуються можливі варіанти вирішення наявних проблем через внесення відповідних змін у Закон України «Про фермерське господарство», через запровадження дієвих механізмів та процедур реалізації законодавчих положень у практичній діяльності, що справді змогли б забезпечити належне функціонування таких важливих для України як сучасної аграрної держави суб'єктів аграрних правовідносин.

Ключові слова: аграрна політика, фермерство, суб'єкт аграрного виробництва, сільське господарство, аграрні правовідносини.

In scientific article we consider modern aspects of legal status of farm as a subject of agrarian legal relations in Ukraine. We analyze problematic issues of creation and functioning of this subject of agrarian production. In spite of the fact that now in Ukraine much attention is based near improvement and development of agricultural policy, some issues of creation and functioning of farms, as subjects of small and average agrarian business, are still open, that's why there is negative influence on them near great commodity producers, for example, agrarian holdings, which dictate their conditions of existence of domestic and foreign trade of agrarian products. We emphasize that in practice farms meet with enough amount of problems in their activity, which need solution on legislative level. In scientific paper we highlight issue of farm's creation and also some aspects which are connected with acquisition of property right or right of using of land for farming. In view of analysis of scientific literature, current legislation and bylaws we identify stages of land's obtaining for farming. We consider rights and duties of these subjects of agrarian production and their members, which are provided by current legislation. We point at features and disadvantages of domestic support for farms via Ukrainian state fund of farms' support, which today isn't so effective and restrains development of farming because of absence of proper protection by state. In article we explore legal regulation of farm's activity, we point at disadvantages of legislative statements and offer possible variants of solution for real problems by changing Law of Ukraine "On Farming Enterprise" via establishment of effective mechanisms and procedures of realization of legislative statements in practical work, which really will be able to ensure proper functioning of important subjects of agrarian legal relations for Ukraine as modern agrarian country.

Key words: agrarian policy, farming, subject of agrarian production, agriculture, agrarian legal relations.

Постановка проблеми й актуальність. В умовах розбудови України як сучасної могутньої аграрної держави все більше уваги приділяється вдосконаленню державної аграрної політики як одного із пріоритетних напрямів державної політики, що спрямована на ефективний розвиток сільського господарства. Однією зі складових частин регулювання сільського господарства є покращення аграрного виробництва, одним із суб'єктів якого є фермерське господарство.

Сьогодні ці суб'єкти потребують дієвої підтримки з боку держави у процесі їхньої діяльності, яка була б забезпечена усталеною нормативно-правовою базою. Тому необхідним є дослідження особливостей правового статусу фермерського господарства як суб'єкта аграрних правовідносин, щоб розуміти, які саме аспекти їх створення та функціонування потребують реформування та вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовий статус фермерських господарств досліджували науковці,

що є спеціалістами не лише в аграрному праві, а також у земельному, трудовому, господарському тощо. Варто відзначити досягнення таких учених, як Г. Корнієнко, Н. Заболотна, С. Лушпаєв, М. Долинська, В. Уркевич, І. Проценко й інші. Але варто наголосити на тому, що стрімкий розвиток суспільних аграрних відносин зумовлює необхідність періодичного дослідження всіх тонкощів правового становища їх суб'єктів, зокрема фермерських господарств України.

Метою статті є вивчення й аналіз окремих особливостей правового статусу фермерського господарства як вагомого суб'єкта аграрного виробництва, становлення і розвиток якого пов'язані з виникненням інституту приватної власності на землю і майно.

Виклад основного матеріалу. Правовому регулюванню відносин щодо створення та діяльності фермерських господарств приділено увагу в Законі України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. Відповідно до ст. 1 цього Закону, фермерське господарство є фор-

мою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, зокрема й в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону [1].

Ключовими ознаками фермерського господарства як організаційно-правової форми ведення товарного сільськогосподарського виробництва є предмет його діяльності – виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції та сімейно-трудоий (родинно-трудоий) характер. На нашу думку, саме останню ознаку варто закріпити у визначенні поняття «фермерське господарство» у чинному законі України з метою повного відображення головної специфіки досліджуваного суб'єкта. Також доцільним є зазначення в законі поняття «фермер» з урахуванням даної ознаки, як дієздатного громадянина України, який має досвід роботи в сільському господарстві або сільськогосподарську кваліфікацію та займається веденням товарного сільськогосподарського виробництва на землях сільськогосподарського призначення шляхом створення фермерського господарства, з використанням особистої праці та праці його членів сім'ї та родичів [2, с. 174, 180].

Необхідно зауважити, що не менш важливим та цікавим питанням щодо створення та діяльності фермерського господарства є те, що воно може бути створене як юридична особа або як фізична особа – підприємець. У результаті проведеного аналізу законодавчих положень можна виділити такі види фермерських господарств: юридичну особу, створену одним громадянином України; юридичну особу, створену кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї; юридичну особу, що має статус сімейного фермерського господарства, тобто коли в підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї; фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке базується на основі одноосібної діяльності фізичної особи-підприємця, а також фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке організовується на основі діяльності фізичної особи-підприємця та членів його сім'ї та має статус сімейного фермерського господарства, якщо використовується праця членів такого господарства.

Одними з важливих складників правового статусу фермерського господарства є його права й обов'язки, а також його членів. Відповідно до ст. 14 Закону України «Про фермерське господарство», фермерське господарство та його члени мають право: продавати або іншим способом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину; самостійно господарювати на землі; власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену сільськогосподарську продукцію; на відшкодування збитків; споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди; реалізовувати вироблену сільськогосподарську продукцію на вітчизняних ринках і поставляти на експорт. Останній пункт говорить нам про те, що перелік цих прав не є вичерпним, отже, чинними нормативно-правовими актами можуть бути передбачені інші права. У ст. 15 цього ж Закону вказано, що фермерські господарства, у власності яких є земельні ділянки, надані їм для ведення фермерського господарства відповідно до закону, зобов'язані: а) забезпечувати використання земельних ділянок за їхнім цільовим призначенням; б) додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля; в) сплачувати податки та збори; г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів; г) не допускати зниження родючості ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі; д) надавати відповідним органам виконавчої влади й органам

місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів; е) дотримуватися санітарних, екологічних та інших вимог щодо якості продукції; є) дотримуватися правил добросусідства та встановлених обмежень у використанні земель і земельних сервітутів; ж) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем [1]. Перелік обов'язків також не є вичерпним, оскільки законом можуть бути встановлені інші обов'язки фермерів як власників земельних ділянок.

Варто наголосити, що важливою умовою створення фермерського господарства є наявність земельної ділянки на праві власності або користування. Тож варто сказати, що процес отримання земельної ділянки громадянином у власність або користування у встановленому законодавством порядку є саме правовстановлюючим фактом, який можна вважати юридичним фундаментом для створення, державної реєстрації, а також подальшого функціонування фермерського господарства.

Сьогодні громадянам, які не мають у власності чи в оренді земельної ділянки сільськогосподарського призначення для створення фермерського господарства, насамперед необхідно отримати (придбати) у власність або в оренду земельну ділянку з державної (комунальної) власності з метою ведення фермерського господарства. Надання земельних ділянок державної та комунальної власності у власність або користування для ведення фермерського господарства здійснюється в порядку, передбаченому Земельним кодексом України. У загальному вигляді він передбачає такі етапи: 1) обрання вільної земельної ділянки; 2) подання клопотання із графічними матеріалами та документами, що підтверджують досвід у сільському господарстві або наявність освіти; 3) отримання дозволу на розроблення проекту землеустрою; 4) розроблення проекту землеустрою; 5) погодження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки; 6) відкриття поземельної книги та реєстрація в Земельному кадастрі України; 7) одержання рішення про затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки; 8) державна реєстрація права власності в Державному реєстрі прав на нерухоме майно.

Варто сказати, що зараз практично наявна загроза зменшення фермерських господарств через стрімкий розвиток діяльності великих компаній та холдингів, які захоплюють із кожним роком значну кількість гектарів сільськогосподарського призначення. Вони диктують малим та середнім суб'єктам свої невідгідні умови, через що слабкі товаровиробники, у зв'язку з відсутністю відповідних засобів сільськогосподарського виробництва, встановлення високих кредитних ставок, відсутності їх належного соціального захисту і державної підтримки не можуть у повному обсязі вийти на внутрішній та зовнішній ринок. Тому для фермерських господарств повинні бути створені належні умови. Вони можуть стати справжнім середнім класом серед сільськогосподарських товаровиробників. Крім належного забезпечення населення України якісним, безпечним і доступним продовольством, ці господарства спроможні зробити вагомий внесок у розв'язання світової проблеми гарантування продовольчої безпеки через входження до світового економічного простору. Адже аграрний сектор із виробництва сільськогосподарської продукції перевищує потреби внутрішнього ринку країни, має змогу сприяти розвитку української економіки та її ефективній інтеграції як у Європу, так і у світовий економічний простір [4, с. 64].

Треба зазначити, що Закон України «Про фермерське господарство» передбачає надання фермерським господарствам підтримки з боку держави через Український державний фонд підтримки фермерських господарств. Але практика натепер доводить, що держава недостатньо ефективно регулює це питання, оскільки невелике серед-

ньостатистичне фермерське господарство – юридична особа стикається з низкою проблем, починаючи із труднощів, пов'язаних із матеріально-технічним забезпеченням, і закінчуючи наявністю корупційного складника у відносинах з органами державної влади, навіть щодо доступу до можливої законодавчо забезпеченої державної підтримки, попри ведення господарства відповідно до законодавства та належну сплату всіх податків.

Так, розвиток фермерських господарств стримується недостатньо ефективним державним регулюванням у сфері підтримки їхньої діяльності, зокрема щодо матеріально-технічного забезпечення. Одним з інструментів для стимулювання повинно стати пільгове іпотечне кредитування фермерських господарств на цілі: вирощування трудозатратних продуктів харчування, концентрації більшої кількості землі, диверсифікації їхньої діяльності, взяття участі в розбудові інфраструктури села [5, с. 18]. Крім того, варто наголосити, що до інших проблем розвитку фермерського господарства України відносять: відставання від сучасних тенденцій запровадження інноваційних технологій ведення сільського господарства через їх дорожечу; відсутність кредитних механізмів підтримки малих фермерів, оскільки комерційна банківська система не орієнтована на задоволення потреб малих фермерських господарств у кредитних ресурсах; недосконалість механізму довгострокового кредитування й оподаткування фермерських господарств; низьке та неефективне інформаційно-консультативне забезпечення фермерів [6, с. 112]. До того ж дуже велике значення має розбудова страхової сфери підтримки, адже сільське господарство – це ризикована діяльність, яка не може ефективно існувати без цієї підтримки, особливо там, де йдеться про середніх та малих суб'єктів виробництва.

У результаті проведеного аналізу думок учених можна зрозуміти, що для подолання згаданих проблем пропонуються різні інструменти, але питання в тому, чи будуть вони справді ефективно реалізовані. Отже, науковці наголошують на необхідності розроблення регіональних програм щодо підтримки фермерських господарств, фінансування яких буде проводитися коштом органів місцевого самоврядування і буде спрямоване на виробництво таких видів сільськогосподарської продукції, які визначаються дефіцитними в конкретному регіоні. Також обговорюється потреба у створенні низки передумов для формування деяких об'єктів ринкової інфраструктури на кооперативних засадах поряд із запровадженням наукової і дорадчої підтримки.

Висновки. Отже, узагальнюючи вищесказане, можна стверджувати, що фермерське господарство як суб'єкт аграрних правовідносин дійсно є одним із пріоритетних напрямів реформування та розвитку у сфері державної аграрної політики. Це потребує не лише достатньої та ґрунтовної регламентації в законодавстві, але і наявності справді дієвих і ефективних механізмів, які змогли б забезпечити на практиці реалізацію всіх положень нормативно-правової бази щодо функціонування фермерських господарств в Україні. Крім того, важливо наголосити на тому, що Закон «Про фермерське господарство», Земельний кодекс України, Господарський кодекс України й інші акти, на нашу думку, достатньо регламентують та розкривають особливості правового статусу фермерського господарства, але все ж таки є і прогалини чи недосконалі механізми реалізації, які потребують перегляду та врегулювання, що забезпечить належну якість роботи цих суб'єктів аграрного виробництва і, своєю чергою, приведе до розвитку сільськогосподарського сектора економіки нашої держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про фермерське господарство : Закон України від 19 червня 2003 р. № 973–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text> (дата звернення: 19.10.2020).
2. Костур О. Фермерське господарство як організаційно-правова форма ведення товарного сільськогосподарського виробництва в Україні та державах СНД: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. № 35. С. 171–183.
3. Домбровський С., Тараненко Л. Проблеми правового регулювання діяльності сімейних фермерських господарств у сучасних умовах. *Університетські наукові записки*. 2017. № 62. С. 59–10.
4. Гринчук С. Фермерські господарства в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Агросвіт*. 2013. № 2. С. 17–20.
5. Осипова М., Доброва Н. Фермерські господарства України: особливості, проблеми, перспективи розвитку. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2016. № 10. С. 98–122.